

*dr Abdelfattah Amor,
професор Факултета правних, политичких и друштвених наука
у Тунису (Тунис II)*

УСТАВНО ПРАВО ЗА БУДУЋНОСТ ПРИМЕР ТУНИСА*

Појам уставног права за будућност може да изазове резерву због тога што уставно право може да изгледа неподесно за „пролазно грицање”. Такође и зато што сваки покушај категоризације мора бити заснован на довољно чврстим основама како би се поставиле довољно јасне демаркационе линије између категорија које се посматрају. Но, а ргиог изгледа да није тако када се ради о уставном праву за будућност. Разликовање онога што је полазеће од онога што то није или је то мање, остаје слабо.

Свако уставно право се нужно везује, али у различитој мери и различитим изразима, како за прошлост тако и за садашњост и будућност. Главни задатак остаје, ипак, сазнавање улоге коју у томе има свако време. Ако је крајњи циљ васкрсавање прошлости, повратак „изворима и традицијама” — претпостављеним или правим — уставно право ће добити повратни смер, отварајући на тај начин пут негацији државе и деетатизацији права. Уставно право Исламске Републике Иран је у том погледу отворено ретроспективно.

Уставно право може да привилегује, такође и данас, било као етапа једног континуираног развоја или као непосредна свесна мисао. Према томе, оно привилегује принципе и механизме који се спроводе кроз решења проблема владања и управљања друштвом. У том смислу, западно уставно право и совјетско уставно право се слажу. Непосредност која их карактерише омогућава да се разликују од претеране посредности како ранијег уставног права тако и уставног права за будућности

Уставно право за будућност је, пре свега, раскид са прошлошћу. Пројектовање будућности може бити поткрепљено поукама из историје, али будућност никада неће бити репродукција историје. Евоцирање дезинтеграције, доминације или арбитражности које су могле да карактеришу прошлост једне људске групе делује у циљу стварања једне јединствене, независне, правно уређене заједнице.

(*) Предавање одржано на Правном факултету у Београду на последипломском курсу, 24. марта 1988.

Уставно право за будућност је, такође, превазилажење садашњости чије границе и стеге доприносе стварању једне стратегије за будућност. Оно схвата лично појављивање вође само као нешто пролазно, а ако је створено према калупу једине партије, то је, углавном, да би он из једне фикције извукао стварне могућности које могу бити мобилисане у циљу промене.

Уставно право за будућност није покренуто „чудесним идејама“. Будућност и митологија су сувише супротстављене једна другој да би се могло дозволити ма какво измирење.

Мит маса, мит развоја и, најшире, мит идеологија стварају у земљама трећег свега феномене избегавања и одвраћања од проблема. Никада се јасно не испитују, а још мање решавају. Вера која их покреће чини их коначно факторима носталгичног и ирационалног „ласеизма“, који је, на крају крајева, прилично удобан. То значи да уставно право за будућност не може да буде право митова. То је право које уређује једно пројектовање будућности засновано на схватању друштвених чињеница које једна чврста воља намерава да промени у циљу стварања једне нове друштвене стварности. То омогућава да се подржи схватање да је уставно право, као и све друге гране права, израз борбе у циљу задовољавања одређених захтева. Оно је, дакле, седиште операција у коме делују интелигенција и воља као и друштвене чињенице, средства која се користе и циљеви који се желе постићи.

Уставно право за будућност није чист волунтаризам зато што оно остаје у тесној вези са стварношћу коју треба променити. Оно није ни социолошка расправа без правне садржине, у сваком случају промена без правног импулса и заштите коначно може бити само деловање без будућности.

Уставно право за будућност не прибегава искључивању, већ, напротив, повезивању — повезивању права и живота, легалног и корисног, логике и чињеница, циљева и средстава. Оно није неко право с одгођеном применом, с одгођеном садржином и правном вредношћу. Ради се о једном праву које своју функцију остварује у будућности, кроз прогресивну стварност.

*

Функција за будућност може да се провери кроз искуство Туниса. Та провера може да се спроведе на три нивоа: на нивоу државе, на нивоу нације и на нивоу појединца.

*

Када је Тунис стекао независност 1956. године, идеја државе је још увек била лоше схваћена. Није било могуће лако раздвојити Тунис од владавине Веу-а. Институција није могла ићи даље од престола. Покрет националног ослобођења је такође био поистовећен са својим вођама, нарочито са Бургибом. Све се одвијало као да Тунис још увек није имао довољно елемената да буде дефинисан сам по себи.

Ипак, прва одредба коју је усвојила Уставотворна народна скупштина, 13. априла 1956, односила се на постојање туниске државе. „Ту-

нис је слободна, независна и суверена држава." Прва одредба првог члана првог поглавља првог устава независног Туниса. Одредба чија је изражајна снага, изгледа, требало да компензира релативно постојање државе. Туниска држава у питању је била више држава-фантом. Све се догодило 13. априла 1956, као да се радило о издавању акта о рођењу туниске државе. На тај начин је објављена деперсонализација вршења власти. Власт је институционализована правом, Уставом. Односи међу људима на тај начин треба да буду засновани на институцијама чије су структуре и надлежности правно одређене.

Потврђујући постојање државе, њену независност, слободу и суверенитет, туниски уставотворци нису утврдили једну социолошку стварност. Мислили су да прекину с историјом коју је карактерисало постојеће њивање државе са личностима владара, и да превазиђу стварност, коју је карактерисао несклад између државних беседа и стварности која је још увек била у преддржавном стању. Године 1956. донет је пројект о стварању државе. Држава још увек није била рођена, па је право требало да је створи. Ако је нормално да држава ствара право, у овом случају, осим тога, право ствара саму државу. То стварање, наравно, није могло да има неки потпуно непосредни ефекат. Оно је још мање могло да има сасвим одгођен ефекат. Последица тог стварања се постепено реализује. Акт институционализације, каже Georges Burdeau, „не извршава се у неколико тренутака, он је резултат једног низа покушаја, прогресивног прилагођавања правних кадрова тежњама друштва... Без обзира на ритам тог развоја, његов процес могу боље или лошије да схвате људи који су истовремено учесници и сведоци, резултат остаје исти: са једне стране, одвајање од оних који је, у ствари, врше, и са друге стране, појава државе као институције која држи политичку власт”.

Еволуција, овако описана, у Тунису није била праволинијска. Изгледало је да персонализација власти преко Бургибе, у појединим моментима новије историје Туниса, компромитује саму идеју институције. Бургиба је, парадоксално, идентификујући се са државом, са целокупним системом, апеловао на консолидацију државе и на њену дугочекност.

Држава која се у првим годинама независности сводила на „ако Хабиб”, ипак се постепено одвојила од личности Бургибе. Развој земље од 1956. је учинио да апстракција — што држава јесте — буде све приступачнија, све схватљивија. Промена која је наступила на челу државе 7. новембра 1987. сведочи о еволуцији која је дотле остварена. Она је била извршена у складу са правом. Институција је могла, без штете, да замени човека. Уставно право је на тај начин могло да наметне логику државе пошто ју је, најпре, претпоставило.

*

Улога у будућности уставног права може такође да буде цењена на нивоу нације.

Није потребно враћати се у историју Туниса пре 1956. да би се открило постојање једне нације или једног „праха индивидуа”. Може се

рећи да је по стицању независности постојање туниске нације било прилично сумњиво.

Изгледа да на спољном плану туниско биће није имало довољно специфичности по којима би се разликовало нарочито од арапског света. Стварање Лиге арапских држава 1945. омогућило је подстицање арапског национализма кога је „сусецки насеризам“ (1956) учинио атрактивнијим. Панарапски ставови Salah Ben Youssef-a, генералног секретара Нео-Дестура и Бургибиног противника, требало је да потврде тешкоћу раздвајања Туниса од арапског света.

На унутрашњем плану, напетости и социјални поремећаји који су потресали Тунис нису дозвољавали његово поистовећивање са једном нацијом. Тек што су се врата независности отворила, земља је ушла у грађански рат: јусефистичка дисиденција, у име северноафричке солидарности, супротставила је оружје „националној“ логици коју је бранио Бургиба. Овим напетостима, изазваним супротним схватањима идентитета, додавале су се друге, скривене, нарочито услед племенских и регионалних неједнакости.

Уместо да се усклади са том реалношћу, туниско уставно право, тачније речено, Устав нове државе, настало је да би уклонило све факторе који су могли да доведу у питање стварање туниске нације.

Пре свега, што се тиче муслиманске нације: уставотворци су се ограничили на признање ислама као религије Туниса и на прокламовању њерности народа „исламском учењу“. Што се тиче арапског света, он је поменут само у преамбули Устава и то кроз један израз без политичког садржаја и значаја: *арапска породица*. Туниски народ проглашава своју „припадност арапској породици“. У погледу преосталог дела Устава, све се одвија као да постојање туниске нације не може да дозволи ни најмању сумњу. Туниски народ „се ослободио... захваљујући свом снажном јединству“. Он прокламује своју вољу да „консолидује национално јединство“ и апелује на „слободну сарадњу међу нацијама“. Изводећи закључке о националном суверенитету, Устав указује на то да је „сваки делегат представник целе нације...“.

У ствари, целокупно уставно стварање нације је било много више пројектовање будућности него неспорна стварност. Бургибино политичко деловање покушало је да претвори речи у неопозиву стварност. Зловоља коју је унео да би дефинитивно одвојио Тунис од арапског и муслиманског света, није изазвала само позитивне последице на стварање нације. Да ли то значи да Тунис још увек, и то без сумње, не чини једну нацију? Сигурно је да је идеја нације, почев од 1956, доживела значајан развој. Удео уставног права у томе је далеко од тога да буде занемарљив. Овдсе такође стварна национална логика замењује, захваљујући нарочито уставном праву, претпостављеном националном логиком. Исти развој се може констатовати у односу на положај човека као индивидуе.

*

Положај човека је остао, у целини и упркос реформама из XIX века, поданички. Борба за независност је била замишљена како као борба за колективно ослобођење тако и као борба за ослобођење појединца.

Доношење Устава 1. јуна 1959. омогућило је прелазак са поданичког положаја на положај грађанина. У преамбули је означено да туниски народ намерава „остати веран људским вредностима које чине заједничку баштину народа привржених људском достојанству, правди и слободи” и „успоставити демократију засновану на суверенитету народа коју карактерише стабилан политички режим заснован на подели власти”.

У првом поглављу Устава признају се сва лична права и све јавне слободе. При томе, Устав не намерава да осигура премоћ човековог положаја у односу на државу или друштво. С једне стране, сва права и слободе се врше у условима одређеним законом. Упућивање на закон није обавезно схваћено као додатна гаранција. С друге стране, права и слободе могу бити ограничени разлозима који се односе на „поштовање јавног поретка”, „народну одбрану”, „економски развој” и „друштвени напредак”.

Туниски Устав је, очигледно, покушао да промени положај човека. Он је, међутим, створио један пројекат за будућност који је требало да буде прогресивно остварен. Право је, тако, без сумње било испред стварности, коју је карактерисао велики број неписмених и веома низак ниво живота. Грађанство претпоставља да је већ остварен одређени број неопходних услова, што није био случај. Правно је било испред социолошког. Преображај је постепено учињен путем права. Отпори, укључујући и отпоре руководиоца, савладани су начинима које је дало право, нарочито уставно право. Монопол једине партије, који уставотворци нису желели да признају, а који је био успостављен између 1963. и 1981, супротстављао се плурализму мишљења и плурипартизму који подразумева Устав. Очигледно, еволуција још није дошла до нормалног завршетка и пројект који је поставио Устав није још увек у потпуности остварен. То не значи да удео уставног права у тој еволуцији није био значајан. Устав, предмет равнодушности у земљама где преовлађује мит идеологије, постао је скоро „молитвеник грађанина”. Готово сви судски процеси против слободе мишљења, који су вођени у Тунису од доношења Устава, карактеришу се тиме што се одбрана против неуставних прописа и политичке праксе позивала на Устав.

Уставно право, схваћено у почетку просто као израз једне пројекције будућности, постепено добија у правној садржини, у ефективности.

*

Рећи да уставно право добија на ефективности не значи да је оно у почетку уопште није имало. Због тога што је испред свог времена, уставно право за будућност нема повољно окружење, које му може омогућити да одмах добије сав свој значај и да у потпуности и на сигуран начин ствара све последице које су му својствене. Путем једног од својих посебних парадокса, уставно право за будућност само постепено ствара услове своје ефикасности. Што више напредује у начину остваривања својих функција, више добија у својој ефективности. Оно се постепено трансформише из једног програмског права у оперативно право, из израза воље за променом у средство консолидације и заштите промене. Тако се врши историјско скраћивање пута које омогућава да се путем права, једним, у суштини, свесним начином дође до правне државе.

*

Уобичајени поступак стварања једне правне норме налаже кретање од социолошког ка правном. У основи правне норме обично се налази нека тензија услед противречности између правног или фактичког стања и захтева. Кад је захтев довољно јак, правни систем га усваја и укључује у своју сопствену логику да би га трансформисао у норму. Тако створена норма треба да буде делотворна од свог издавања, осим ако захтев који је покреће није изгубио снагу. Норма, у тој логици, ствара одговор на један захтев средине.

Када се ради о норми за будућност, ова схема је практично обрнута. Најпре постоји воља државе или онога ко је представља. Та воља се изражава кроз норме. Ове не утврђују једно одређено стање, не одговарају на захтеве. Оне утврђују пројекте које треба остварити и циљеве које треба постићи. Право се не поставља на ниво друштва; оно позива друштво да се уздигне на његов ниво. Према томе, норма треба да подстиче услове сопствене ефективности и да омогући конкретизацију програма чији је она израз. Норма од програмске постаје оперативна. Примери које у том погледу пружа туниско уставно право су прилично бројни. Пример слободе удруживања је, са те тачке гледишта, врло значајан.

Чини се да слобода удруживања није била првенствена брига Тунижана 1956. године. Победнички Нео-Дестур је учинио своје противнике политички безначајним и привлачио је постојећа удружења довољно снажно да би обезбедио њихову сателитизацију у дестуријанској орбити. Према томе, уставна гаранција слободе удруживања могла је правно да буде поистовећена са формалним поштовањем политичког либерализма. Фактички политички монопол, успостављен у корист Нео-Дестура, потврдиће значај раскорака између текста Устава и политичке стварности. Уставом гарантована слобода удруживања била је у пракси тек једна слободна сумња. У међувремену је та сумња нашла довољно снаге да буде подржана, учвршћена и развијена. Уставни текст ће допринети подстицању и омогућавању промене једне политичке стварности која је остала испод Устава. Уставно право на тај начин изазива промену, канилише је и постепено је штити. То неће значити да ће чињенице увек, без побуне, прихватити оклоп који им намеће Устав. Политичка суђења у Тунису 1968, 1974, 1981. и 1987. ће карактерисати суочавање онога што произлази из Устава и онога што постоји у политичкој пракси. Последњи случај таквог упоређивања збио се 24. децембра 1987. када је један провинцијски суд подсетио, у право време и на несумњив начин, да свака стварност, укључујући и законодавну стварност, треба да буде цењена и вреднована у односу на Устав, закон над законима.

На једном другом, општијем плану, овакво упоређивање је омогућило уставној гаранцији слободе удруживања да превагне над хипотеком која ју је оптерећивала. Удружење за човекова права је нашло у Уставу услове који су подстакли његово стварање и развој. Престанак забране комунистичке партије такође је у Уставу нашао оправдање. Бишпартијски систем, који у Тунису постоји од краја 1981, а који је до тада био селективан, омогућен је захваљујући Уставу. Нови шеф туниске државе ће 7. новембра 1987. констатовати да је туниски народ

„достојан једног развијеног и институционализованог политичког живота, реално заснованог на вишепартијском систему и плуралитету масовних организација”. Предлози закона о партијама, с једне стране, и о штампи, с друге стране, чије је доношење у току већ неко време, изгледа да нису заштићени од истог упоређивања изабраног текста и акције. Остаје, међутим, сигурно да је уставна гаранција слободе удруживања, наведеним друштвеним ефектом који је изазвала допринела већој ефикасности Устава и мањој апстрактности уставне супрематије.

Туниско уставно право на тај начин постаје од програмског све оперативније. Тај преображај се одвија захваљујући помирењу — превазилажењу између нужности акције, с једне стране, и нужности Устава, с друге стране. Операција помирење — превазилажење води сваки пут једном вишку ефективности уставне норме. Та норма, схваћена у почетку као израз воље државе за променом, коначно ужива заштиту која се више не ограничава само на државу.

*

Прелаз од захтева за променом на заштиту промене може бити приказан на неколико примера. Узећемо два: положај Представничког дома, с једне стране, и стварање органа контроле уставности закона, с друге стране.

Устав признаје у корист Представничког дома важне прерогативе који чине саставни део, пре свега, вршења законодаване власти и контроле деловања владе. Ефективност, као и заштита тих прерогатива, били су осуђени да буду практично никакви у једном тренутку када је читав систем имао тенденцију да буде пренет на једну особу. Оспоравање и опадање личне власти помогло је постепено остваривање уставних одредаба о Представничком дому. Прибегавање техници питања, дебата и оспоравања, нарочито на нивоу комисија, допринело је појављивању једног више уставноправног него партијског посматрања положаја Представничког дома. Тај развој је нарочито постао уочљив крајем седамдесетих година. Унутрашње структуре Дома, а посебно његово биро, показале су више пажње у односу на стварни допринос законодавне установе животу политичког режима. Делегати су постајали свеснији могућности које им је Устав ставио на располагање. Из тога су произашли, чак у самом Дому, одређени поступци и ставови у смислу заштите прерогатива које је Устав поверио представничком телу. Улога шестог законодавства (1981—1986) је, са те тачке гледишта, често била наглашавана.

Треба приметити, на један општији начин, да је Устав успео да створи у самом мишљењу помак у правцу усаглашавања правног положаја Представничког дома и његовог стварног положаја. Требало је да се Дом уздигне на ниво који му је одређен Уставом: није требало да се Устав спусти на ниво Дома.

Политичке партије и масовне организације су врло често преузимале обавезу рехабилитације и заштите законодавне установе. У име Устава и идеја права коју он проноси. Делимични парламентарни избори 24. јануара 1988. неоспорно представљају апел за веће поверење у на-

родно представништво и, коначно, за већу заштиту Устава. У целини, за већу ефективност.

Други пример који показује прелаз са захтева за променом на заштиту промене односи се на питање стварања једног органа који би контролисао уставност закона.

Туниски правни систем је заснован на Уставу, на супрематији Устава. Уставна супрематија не налаже обавезно постојање органа који би се старао о његовом поштовању. То значи да заштита Устава ризикује да буде ограничена, чак да не постоји. Тако и јесте када се одсуство органа контроле уставности повеже с ограниченом правном корекцијом коју чине руководиоци, с једне стране, и, с друге стране, одбијањем судије да призна своју надлежност за испитивање уставности. Уопште, тако је у Тунису било донедавно.

Уставни текст, заснован на супрематији Устава, допринео је стварању повољног окружења за стварну уставну супрематију. У Тунису је успостављена традиција да се од сваког судског процеса против слободе мисли ствара процес против неуставних закона и политичке праксе, У име Устава. У исто време, захтев за уставним судством је бивао све упорнији. Чак је и сама Бургибина партија то поновила уочи свог конгреса 1986. Правна расправа је допринела стварању једне нове социолошке стварности и појављивању једне нове друштвене расправе. Позив на бољу уставну заштиту довео је до стварања Уставног савета Републике 16. децембра 1987. Овај орган, због тога што је само саветодаван, који је позван да на захтев Председника Републике даје мишљење о предлозима закона и о питањима везаним за функционисање институција, чини се да изазива подозрење. Скромност тако датог одговора на питање заштите Устава изгледа да је у нескладу са важношћу и снагом захтева који подразумева супрематија Устава. Изгледа да пружена уверења која се односе на брзи развој положаја Уставног савета Републике чине саставни део постепениости коју налаже уставно право за будућност. Оно прогресивно доприноси стварању повољних услова за сопствену примену и поштовање. Имајући у почетку ограничен утицај на стварност, оно је постепено преображава и каналише његов развој пре него што му наметне свој калуп тако да „сила“ права замењује право силе. Уставно право за будућност врши, са те тачке гледишта, једну педагошку функцију од приоритетног значаја. Оно на тај начин омогућава историјско скраћивање пута у циљу успостављања и консолидације правне државе.

*

Правна држава је у западним земљама резултат еволуције која је одавно започета и која је омогућила да институционална логика замени ону која своје упориште има у личностима, а да логика грађанства замени логику подаништва. Овако окарактерисана правна држава у Тунису практично није постојала. Уопштено говорећи, власт је имала тенденцију да ствара „од владара осовину око које се свет окретао“ тако да воља владара замењује закон, а његова личност седиште свих институција заједно. Наследни карактер власти пружа онима на које се она односи само избор између покорности и револта.

Потврђујући постулат грађанства и постулат институционалног, туниско уставно право, онакво какво произлази из Устава, намеравало је да, с једне стране, прекине ранију праксу и да, са друге стране, изазове такво убрзање историје које ће моћи да, на свестан начин, компензује тешкоће наслеђене из прошлости. То значи да правна држава није у овом случају потврда развоја. Њен израз чини почетак једног развоја коме право треба да допринесе. Поступак је, тако, обрнут и динамика која га покреће коначно преображава, на прогресиван начин, један теоријски и апстрактан израз у све више доживљену стварност. Са те тачке гледишта, изгледа да је у Тунису већ остварен значајан напредак. У ствари, није случајно то што је последња деценија на политичком плану била обележена захтевом за правном државом чији су основе и постулати одређени Уставом. Покушаји обнављања захтева убрзали су усклађивање правног и друштвеног говора. Постулат правне државе не тражи доказивање него проверу. У том смислу је пређени пут важан. Али, провера још увек није завршен.

Превела Ана Желчевић

Dr. Abdelfattah Amor,
Professor at the Faculty of Legal, Political,
and Social Sciences in Tunis (Tunis II)

A CONSTITUTIONAL LAW FOR THE FUTURE THE EXAMPLE OF TUNISIA

Summary

The author deals with the notion of constitutional law for the future by using the example of Tunisia. The introduction is dedicated to necessary relatedness between the present and the future in terms of constitutional law since it realizes its function in the future through progressive reality. Every constitutional law is related to the present times, but also to the past and the future. Main issue here is to ascertain the relevant role of each of these times. Accordingly, the constitutional law may be retrospective, namely turned toward „sources and traditions” (the case of the Islamic Republic of Iran), but also projected into future through gradual changing of reality towards set aims. Tunisia is the example of this second case. The function of the constitutional law for the future in Tunisia is considered at three different levels: state, nation, and the individual.

The above function at the level of the state is effected by making possible gradual depersonalization of power. This evolution has been realized in Tunisia since its independence in 1956 until November 7, 1987, when there was a change of the head of state by legal means. In such a way, the institution was able to replace the man by peaceful manner.

At the level of nation the constitutional law for the future has motivated research for national identity, independently of the Arab and Muslim world. National unity, which is proclaimed by the Constitution, did not exist at the moment of its enacting, instead being gradually put into effect. Enacting of the Constitution of Tunisia on June 1, 1959 made possible the transformation from the subject to the citizen status. The legal element in this case too was before the sociological one. The Constitution made possible the realization of pluralism of opinions and pluri-party system which was involved in it.

The usual procedure of creation of legal norms is the one which begins with the sociological element only to proceed to the legal element. The law

becomes operational out of the programmatic substance. The example cited by the author in this respect is the freedom of association. Other examples are the instituting of the House of Representatives and of a body for the control over constitutionality, which illustrates the shifting from the request for the change to the protection of such change.

Finally, the author concludes that Tunisian constitutional law, while confirming the basic principle of civic community and that of the institutional, was intended to disrupt with former practice and to provoke such acceleration of history which could, in a way, compensate for the difficulties inherited from the past.

*Abdelfattah Amor,
professeur à la Faculté des Sciences Juridiques,
Politiques et Sociales de Tunis (Tunis II)*

LE DROIT CONSTITUTIONNEL PROSPECTIF LE CAS DE LA TUNISIE

Résumé

Dans cet article l'auteur traite la notion de droit constitutionnel prospectif qu'il explique par le cas de la Tunisie. Son introduction est consacrée à la définition du droit constitutionnel prospectif. Ceci se conjugue nécessairement au présent et au futur car il exerce une fonction prospective par une effectivité progressive. Tout droit constitutionnel est lié aussi bien au présent qu'au passé et à l'avenir. La question cardinale demeure de savoir qu'elle est la fonction qu'y remplit chaque temps. Dès lors, le droit constitutionnel peut être rétrospectif — orienté vers „les sources et les traditions” (le cas de la République Islamique d'Iran), mais il peut être aussi une projection sur l'avenir par un changement de la réalité selon les fins à poursuivre. L'exemple pour le second cas représente la Tunisie. L'auteur élabore la fonction du droit constitutionnel prospectif à trois niveaux: au niveau de l'Etat, au niveau de la nation et au niveau de l'individu.

La fonction du droit constitutionnel prospectif s'effectue au niveau de l'Etat de manière que ceci permette une dépersonnalisation du pouvoir graduelle. Cette évolution se réalisait en Tunisie à partir du moment où elle accéda à l'indépendance, en 1956, jusqu'au changement intervenu à la tête de l'Etat le 7 novembre 1987. Ainsi, l'institution a pu, sans dommage, prendre la relève de l'homme.

Au niveau de la nation, le rôle du droit constitutionnel prospectif a suscité la recherche d'une identité nationale indépendante du monde arabe et musulmane. L'unité nationale, proclamée par la Constitution, n'existait pas au moment de la prise de celle-ci, cependant, elle a été réalisée progressivement.

L'adoption de la Constitution de Tunisie le 1 juin 1959 a permis le passage de la condition de suet à celle de citoyen. Dans ce cas-là, le juridique a été également en avance sur le sociologique. La constitution a permis la réalisation du pluralisme d'opinions et le pluripartisme qu'elle suppose.

Le processus habituel de création d'une norme juridique postule un mouvement allant du sociologique au juridique. Lorsqu'il s'agit d'une norme prospective, il se trouve inversé. De programmatore le droit devient opératoire. Dans ce sens, l'auteur mentionne l'exemple de la liberté d'association. Il mentionne également les exemples de la création de la Chambre des députés et d'un organe de contrôle de la constitutionnalité des lois afin de montrer le passage de la revendication du changement à la protection du changement.

Finalement, l'auteur constate que le droit constitutionnel tunisien, en affirmant le postulat de citoyenneté et le postulat institutionnel, entendait rompre avec les pratiques anciennes et faire un raccourci historique qui pourrait, de manière volontaire, compenser les difficultés héritées du passé.